

(Hoog)begaafde leerlingen in het po en vo

Een inventarisatie van knelpunten

De landelijke informatiepunten (hoog)begaafdheid

Drs. M. Hulsbeek (SLO)

Drs. G. de Boer (CPS)

Enschede, 22 januari 2001

Verantwoording

© 2001 Stichting leerplanontwikkeling (SLO), Enschede
© 2001 CPS, onderwijsontwikkeling en advies, Amersfoort

Auteurs: Mw. drs. M. Hulsbeek (SLO) en mw. drs. G. de Boer (CPS)
Met medewerking van: mw. drs. E. Bronkhorst (SLO)
In opdracht van: Het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen

SLO, specialisten in leerprocessen
Mw. drs. M. Hulsbeek of mw. drs. E. Bronkhorst
Postbus 2041
7500 CA Enschede
Telefoon (053) 4 840 840

CPS, onderwijsontwikkeling en advies
Mw. drs. G. de Boer
Postbus 1592
3800 BN Amersfoort
Telefoon (033) 453 42 68

Inhoud

1.	Inleiding	5
1.1	Omgaan met verschillen	5
1.2	Landelijke informatiepunten (hoog)begaafdheid: doel en werkwijze	5
1.3	Inventarisatie: aanleiding en doel	6
2.	(Hoog)begaafde leerlingen in het po en vo	7
2.1	Wanneer is een leerling hoogbegaafd?	7
2.2	Problemen van (hoog)begaafde leerlingen binnen het reguliere onderwijs	8
2.3	Onderwijs aan (hoog)begaafde leerlingen	10
3.	Bestaande initiatieven	13
3.1	Primair onderwijs	13
3.2	Voortgezet onderwijs	14
3.3	Conclusie	16
4.	Inventarisatie van knelpunten	17
4.1	Inleiding	17
4.2	Een kader	18
4.3	Klas	18
4.4	School	20
4.5	Onderwijsverzorging	20
4.6	OC&W	21
4.7	Conclusies	22
5.	Aanbevelingen	23

1. Inleiding

1.1 Omgaan met verschillen

Eén van de belangrijkste huidige innovaties in het Nederlandse basis- en voortgezet onderwijs betreft het omgaan met verschillen. Daarmee wordt kort samengevat de afstemming bedoeld van het onderwijs op de aanwezige verschillen tussen leerlingen om de gestelde doelen te bereiken. Deze afstemming vindt plaats op allerlei manieren: door te variëren in doelen en inhoud (leerstof), door specifieke pedagogische en didactische aanpakken die rekening houden met specifieke kenmerken van leerlingen, door keuze van leerstof en onderwijsleermateriaal waardoor bepaalde leerlingen beter aan hun trekken komen en of door maatregelen op het gebied van de organisatie en planning van het onderwijsleerproces in de klas. Onderwijs dat op een dergelijke wijze wordt vormgegeven noemen we *adaptief onderwijs* of *onderwijs op maat*.

In het verleden heeft adaptief onderwijs of onderwijs op maat zich vooral gericht op leerlingen met leer- en gedragsproblemen die door verminderde capaciteiten een achterstand dreigden op te lopen. De zorgverbreding was als het ware naar beneden gericht: op de leerlingen aan de onderkant. Voor leerlingen die uitstegen boven het gemiddelde van hun groep was (en is) relatief weinig aandacht. Momenteel dringt het besef door dat ook de (hoog)begaafde leerlingen in de klas behoren tot de categorie leerlingen die extra aandacht en zorg verdient. De vragen en reacties die hierover binnenkomen bij de landelijke informatiepunten zijn hiervoor het levende bewijs.

1.2 Landelijke informatiepunten (hoog)begaafdheid: doel en werkwijze

Per 1 januari 2000 zijn twee informatiepunten voor (hoog)begaafden gestart: een voor het primair onderwijs (SLO) en een voor het voortgezet onderwijs (CPS). De informatiepunten hebben als doel de deskundigheid en de informatie op het terrein van opvang en begeleiding van (hoog)begaafde leerlingen in het onderwijs te inventariseren en beschikbaar te stellen. SLO en CPS dragen er zorg voor dat de informatie toegankelijk wordt. De informatiepunten ontwikkelen zelf geen materialen of leermiddelen. Zij inventariseren de informatie van anderen en zorgen dat die toegankelijk wordt. Verder organiseren de informatiepunten voor verschillende doelgroepen studiedagen en expertbijeenkomsten om op de hoogte te zijn en te blijven van ontwikkelingen op het gebied van onderwijs aan (hoog)begaafden. Daarnaast worden ze veelvuldig geconsulteerd door ouders, leraren, schoolbegeleiders en andere belanghebbenden. De aard van de vragen wordt geïnventariseerd om zicht te krijgen op persistente problemen en knelpunten. SLO en CPS kunnen vanuit deze (vooral) inventariserende rol niet alle vragen beantwoorden. Veelal wordt doorverwezen naar specifieke instellingen of belangengroepen.

De landelijke informatiepunten hebben, naar aanleiding van de vele vragen die binnen zijn gekomen, een informatiebrochure opgesteld (zie bijlage 1). Deze is op dit moment nog in concept-vorm, maar wordt voor de zomer definitief gemaakt. De brochure voor het primair onderwijs kan worden aangevraagd bij het SLO, de brochure voor het voortgezet onderwijs bij het CPS. De informatie uit de brochures is tevens te vinden op de internetpagina's van SLO en CPS.

1.3 Inventarisatie: aanleiding en doel

Uit de veelgestelde vragen, binnengekomen reacties en ervaringen van de ingestelde informatiepunten (hoog)begaafdheid, blijkt dat men in het onderwijs op dit moment niet altijd goed is toegerust op het onderwijzen en begeleiden van (hoog)begaafde leerlingen. In het Algemeen overleg over groeps grootte en kwaliteit (d.d. 15 juni 2000) is in de Tweede Kamer gesproken over de problematiek omtrent het onderwijs aan (hoog)begaafde leerlingen. SLO en CPS hebben daarop, in opdracht van de staatssecretaris, een inventarisatie van mogelijke knelpunten in het onderwijs aan (hoog)begaafde leerlingen uitgevoerd. Deze inventarisatie is toegezegd aan de Tweede Kamer.

In deze notitie wordt getracht, op grond van de informatie die het afgelopen jaar bij de twee informatiepunten (CPS & SLO) is verzameld, een beeld te geven van de mogelijke knelpunten en worden aanbevelingen gegeven waarmee een start gemaakt kan worden om het reguliere onderwijs beter toe te rusten op het onderwijzen en begeleiden van (hoog)begaafde leerlingen.

We willen benadrukken dat deze notitie geschreven is door CPS en SLO op basis van de ervaringen en informatie die dit jaar, bij het uitvoeren van verschillende activiteiten, door ons verzameld zijn. Het kan zijn dat personen of instanties die ervoor gekozen hebben niet aan deze activiteiten deel te nemen, zich niet herkennen in de knelpunten die in deze notitie staan genoemd.

2. (Hoog)begaafde leerlingen in het po en vo

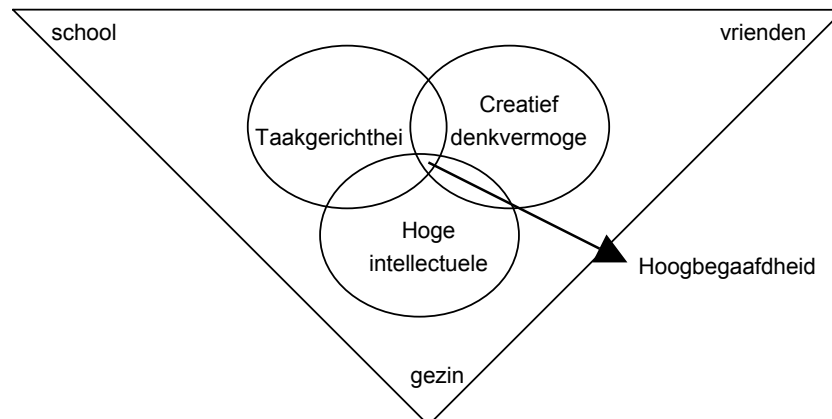
2.1 Wanneer is een leerling hoogbegaafd?

De meest gebruikte omschrijving van hoogbegaafdheid is die van Renzulli (1979). Deze omschrijving gaat ervan uit dat een hoogbegaafd kind moet beschikken over de volgende persoonlijkheidskenmerken:

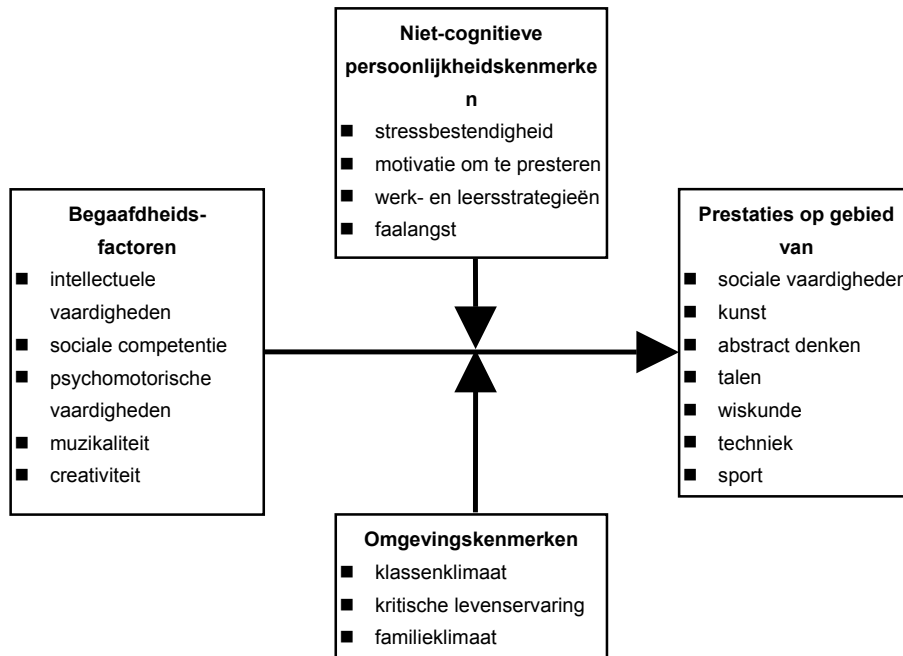
- hoge intellectuele vermogens: meestal wordt als ondergrens een IQ van 130 gehanteerd
- taakgerichtheid en volharding (motivatie): doorzettingsvermogen om een taak te volbrengen
- creatief vermogen: hiermee wordt bedoeld creatief zijn in het oplossen van problemen.

Afgaand op het percentage kinderen dat over hoge intellectuele vermogens beschikt (IQ 130 of hoger), gaat het om een percentage van 2,5 % van de populatie. Als gekeken wordt naar het percentage kinderen dat kenmerken van hoogbegaafdheid bezit hanteert het Centrum voor Begaafdheidsonderzoek (CBO) een percentage van 10%.

Mönks (1988) heeft in aansluiting op het model van Renzulli een drietal factoren onderscheiden die van invloed zijn op het tot uiting komen van hoogbegaafdheid. Deze factoren hebben betrekking op de positieve invloed vanuit de omgeving van de leerling (gezin, school en vrienden). In het onderstaande schema staat het totale model.

Het model van Heller en Hany (1993) werkt begaafdheid verder uit.

Heller geeft in zijn model aan, dat niet-cognitieve factoren medebepalend zijn voor het uiteindelijke niveau en terrein waarop de (hoog)begaafdheid tot uiting komt. Zo zal een leerling met bovengemiddelde intellectuele vaardigheden die faalangstig is, minder goed presteren dan een leerling met dezelfde intellectuele mogelijkheden die niet faalangstig is.

Beide modellen gaan ervan uit dat hoogbegaafde leerlingen uitblinken op verschillende gebieden. Er komen in de praktijk ook leerlingen voor die uitblinken op een bepaald vakgebied. In dat geval spreekt men niet over hoogbegaafde, maar begaafde leerlingen. Deze begaafde leerlingen ervaren echter vaak dezelfde problemen als hoogbegaafde leerlingen. Daarom staat het gedeelte 'hoog' in hoogbegaafd in deze notitie tussen haakjes.

Als we het hebben over hoogbegaafde leerlingen gaat het om ongeveer één leerling per klas. In het geval van begaafde leerlingen zijn dat ongeveer vier leerlingen per klas. Elke school en elke docent kan er dus mee geconfronteerd worden. In het voortgezet onderwijs, en dan met name in het vwo en gymnasium, is het aantal (hoog)begaafde leerlingen zelfs groter.

2.2 Problemen van (hoog)begaafde leerlingen binnen het reguliere onderwijs

Van (hoog)begaafde leerlingen wordt gedacht en verwacht dat ze goed en snel kunnen leren en dat er in hun schoolcarrière weinig tot geen problemen zullen optreden. Dat geldt echter maar voor een deel van de (hoog)begaafde leerlingen.

Het is de bedoeling dat huidige onderwijs, zowel wat betreft de didactiek als de leerinhouden, naast de 'gemiddelde' leerlingen, ook afgestemd is op leerlingen die minder of meer dan gemiddeld presteren. Er kan echter meer aandacht besteedt worden aan leerlingen die bovengemiddeld presteren. De extra (verrijkings)stof die wordt aangeboden is vaak onvoldoende voor de (hoog)begaafde leerling, omdat de stof vooral bedoeld lijkt om tempoverschillen op te vangen en minder gericht is op het bieden van uitdagende leerstof op een moeilijker niveau. Binnen klassikaal onderwijs bestaat bovendien vaak niet de mogelijkheid om (hoog)begaafde leerlingen in hun eigen tempo door de leerstof te laten werken. Omdat deze leerlingen in het huidige onderwijs vaak te weinig op hun eigen niveau worden aangesproken, lopen ze een groot risico om gedemotiveerd te raken, met allerlei problemen zoals bijvoorbeeld (Doornekamp, Drent en Bronkhorst, 1999):

- **Onderpresteren**
Als een leerling langdurig onder zijn niveau wordt aangesproken, kan dit tot gevolg hebben dat de leerling zijn motivatie om te leren verliest en zich niet langer inspant bij het uitvoeren van taken, met als gevolg onderpresteren. Onderpresteren is te omschrijven als een verschil tussen de schoolprestaties van de leerling en de prestaties die op grond van zijn werkelijke capaciteiten verwacht worden. Het onderwijsaanbod op de meeste scholen maakt dat (hoog)begaafde leerlingen eigenlijk voortdurend onder hun eigen niveau worden aangesproken. Wanneer deze situatie lang voortduurt, kan dit ertoe leiden dat de leerlingen uiteindelijk zelfs onder het niveau van de groep gaan presteren.
- **Verveling**
Doordat de leerling te weinig te doen heeft en zich onvoldoende hoeft in te spannen, kan verveling optreden. Deze verveling kan vervolgens weer leiden tot allerlei vormen van probleemgedrag. De leerling gaat andere leerlingen van hun werk afhouden of vraagt overdreven veel aandacht van de leerkracht.
- **Perfectionisme en faalangst**
Dit komt veel voor onder (hoog)begaafde leerlingen. De leerling heeft onvoldoende geleerd hoe het is om fouten te maken. Daardoor stelt hij te hoge eisen aan zichzelf en weigert bepaalde taken omdat hij bang is dat hij iets niet direct goed zal doen. Ook kan het gebeuren dat de leerling een taak bewust op een laag niveau uitvoert.
- **Sociale problemen**
Ook in sociaal opzicht kunnen (hoog)begaafde leerlingen in de problemen komen. (Hoog)begaafde leerlingen zijn op het sociale vlak vaak rijper dan hun leeftijdgenoten. Doordat ze andere verwachtingen ten aanzien van relaties hebben en andere interesses, krijgt de leerling geen aansluiting bij leeftijdgenoten. Hierdoor kan de leerling sociaal geïsoleerd raken.

Uit het bovenstaande wordt duidelijk dat (hoog)begaafde leerlingen wel degelijk problemen kunnen ondervinden op school. Het is dan ook belangrijk deze leerlingen zo snel mogelijk te signaleren zodat deze problemen zoveel mogelijk voorkomen en opgelost kunnen worden. Een onderpresterende (hoog)begaafde leerling is echter moeilijk te signaleren. Op grond van een aantal specifieke kenmerken kunnen deze leerlingen toch worden opgespoord. In de literatuur worden de volgende kenmerken van een onderpresteerder genoemd:

- heeft slechte werkhouding, laag werktempo;
- is slordig, maakt onnodige fouten (met name in voor hem makkelijke taken);

- vertoont probleemgedrag, zoals voortdurend om aandacht vragen, andere leerlingen afleiden;
- geeft bij moeilijkere vragen vaak een goed antwoord;
- heeft kennis over (onderdelen van) leerstof die nog niet behandeld is;
- heeft interesse in moeilijke onderwerpen;
- vertoont neergaande lijn in prestaties.

Juist bij onderpresteren is een gesprek met ouders erg belangrijk. Vaak is er een verschil tussen het functioneren thuis en op school. Ook gegevens over de vroege ontwikkeling en mogelijke hoogbegaafdheid bij broers of zussen kunnen de school op het spoor zetten van mogelijke (hoog)begaafdheid.

2.3 Onderwijs aan (hoog)begaafde leerlingen

(Hoog)begaafde leerlingen leren snel en op een andere manier. Daarom is het belangrijk dat in het onderwijs maatregelen genomen worden om (hoog)begaafde leerlingen ook ontwikkelingsmogelijkheden te kunnen bieden.

Versnellen, compacten en verrijken

Versnellen betekent in een hoger tempo door de leerstof gaan. Als er geen alternatieven geboden worden, zullen deze leerlingen veel eerder klaar zijn met de leerstof, wat kan resulteren in het overslaan van een jaargroep. In enkele gevallen wordt bewust gekozen voor versnelling omdat de leerling ook in sociaal-emotioneel opzicht voor is op leeftijdgenoten en zich beter op zijn plek voelt bij oudere leerlingen.

Voor de leerling betekent het versnellen alleen geen echte uitdaging. Versnelling in combinatie met het aanbod van verrijkingsstof in de vrijgekomen tijd, is volgens Lek en Nelissen (1999) de meest gewenste aanpak.

Datzelfde geldt voor het compacten van leerstof. Compacten betekent het indikken van de leerstof door voor (hoog)begaafde leerlingen overbodige oefenen en herhalingsstof weg te laten. Op die manier kan worden voorkomen dat (hoog)begaafde leerlingen gedemotiveerd raken en er ontstaat ruimte om voor hen uitdagender verrijkings- en/of verdiepingsstof in te zetten. Probleem is echter dat er op dit moment nog niet veel geschikte verdieping- en verrijkingsstof aanwezig is. SLO heeft afgelopen jaar richtlijnen ontwikkeld voor het compacten van taalmethoden voor het basisonderwijs. Binnen het voortgezet onderwijs richt met name de stichting Perdix van het IVLOS (Utrecht) zich op het compacten van leerstof. Docenten leren op welke wijze zij leerstof kunnen indikken en hoe zij verrijkingsmateriaal kunnen ontwikkelen ten behoeven van (hoog)begaafde leerlingen. Ook SLO gaat dit jaar handreikingen ontwikkelen voor het aanpassen van het leerstof aanbod aan (hoog)begaafde kinderen.

Lesmateriaal

Er zijn door verschillende auteurs criteria opgesteld waaraan lesmateriaal moet voldoen om (hoog)begaafde leerlingen te interesseren en uit te dagen tot activiteiten om zo het leerproces te stimuleren. Het lesmateriaal dient bijvoorbeeld een hoger abstractieniveau te hebben en/of dient te bestaan uit combinaties van problemen. Ook lesmateriaal dat leidt tot een onderzoekende houding of dat gelegenheid geeft tot reflectie op het eigen leerproces is geschikt voor (hoog)begaafde leerlingen.

Lesmateriaal voor (hoog)begaafde leerlingen dat op de markt te verkrijgen is, komt vooral van twee actieve schoolbegeleidingsdiensten. Deze materialen zijn echter ontwikkeld aan het begin van de jaren negentig en lijken enigszins verouderd. De meest recente materialen voor het primair onderwijs zijn uit de serie "Bolleboos" van uitgeverij Samsom en is alleen gericht op rekenen/wiskunde. De materialen die er zijn, zijn veelal ontwikkeld voor leerlingen uit de hoogste groepen.

Het voortgezet onderwijs moet het hebben van actieve scholen en docenten die zelf lesmateriaal aanpassen of ontwikkelen voor eigen gebruik. Deze materialen zijn (nog) niet verkrijgbaar op de markt.

Onderwijsorganisatie

De behoeften van (hoog)begaafde leerlingen vragen nogal wat van de school en van de docenten. Elke school heeft te maken met (hoog)begaafde leerlingen, dus zou ook elke school beleid en een aanpak voor deze groep leerlingen moeten hebben. Daarnaast vraagt het onderwijzen en begeleiden van (hoog)begaafde leerlingen van de docent bepaalde kennis, houding en vaardigheden.

Verschillende scholen, voor zowel basis- als voortgezet onderwijs, hebben inmiddels een beleid opgezet om deze leerlingen geschikt onderwijs te bieden. Omdat hiervoor nog geen eenduidige richtlijnen bestaan, vraagt het van scholen veel tijd en inspanning om een haalbaar beleid te ontwikkelen.

3. Bestaande initiatieven

Op dit moment houden tal van instanties zich bezig met (hoog)begaafden of (hoog)begaafdheid. In de informatiebrochures voor PO en VO in bijlage I staan de instanties genoemd, die aan de landelijke informatiepunten hebben laten weten dat ze zich bezighouden met (hoog)begaafden of (hoog)begaafdheid. In dit hoofdstuk belichten we enkele van deze initiatieven voor het primair en voortgezet onderwijs.

3.1 Primair onderwijs

Basisscholen

Er zijn verschillende initiatieven geweest om specifiek onderwijs voor hoogbegaafde leerlingen te starten. In Zoetermeer is een school voor hoogbegaafde leerlingen opgericht, maar daarmee is het bergafwaarts gegaan. Kinderen kwamen van heinde en verre toegestroomd en het waren vooral hoogbegaafde leerlingen die problematisch functioneerden. In Amsterdam zijn twee basisscholen die wel veel doen aan onderwijs voor hoogbegaafden, maar gebrek aan financiën en te weinig deskundigheid van leerkrachten zorgen ervoor dat deze initiatieven niet goed van de grond komen.

In 1998 is een project gestart in Veghel door de Werkgroep Hoogbegaafden Veghel. Het doel van het project was om leerlingen van de basisschool, die de reguliere stof al vrijwel verwerkt hadden in groep 8 toch zinvol bezig te houden door het onderwijsaanbod meer op (hoog)begaafden af te stemmen. Het project had betrekking op cognitief gebied en creatief gebied.

Sinds kort kent Nederland ook enkele privé-basisscholen die, naar eigen zeggen, werken met individuele leerbehoeftes en vaak kleine verticale groepen waarin leerlingen van verschillende leeftijden zitten. Die werkwijze heeft tot gevolg dat in elke groep grote onderlinge verschillen aanwezig (kunnen) zijn. Op die manier leert een (hoog)begaafde leerling dat hij erbij hoort, maar ook dat er verschillen zijn tussen leerlingen.

Schoolbegeleidingsdiensten

Verschiede schoolbegeleidingsdiensten zijn bezig met het vergroten van hun kennis en ervaring op het gebied van het begeleiden en onderwijzen van (hoog)begaafde leerlingen. Binnen de schoolbegeleidingsdiensten ABC in Amsterdam en GCO in Leeuwarden bijvoorbeeld, worden expertisecentra voor begaafdheid opgestart. Andere schoolbegeleidingsdiensten zoeken het meer in een structurele samenwerking rond het thema (hoog)begaafdheid. In Brabant hebben verschillende schoolbegeleidingsdiensten hun krachten gebundeld en dat is ook het geval met de diensten die rond de IJssel liggen. Het is echter het management van de schoolbegeleidingsdiensten dat bepaalt of (hoog)begaafdheid bij leerlingen een speerpunt in het beleid is. Dat is niet bij alle diensten het geval. Het kan dus voorkomen dat schoolbegeleidingsdiensten in

bepaalde steden of streken weinig voor (hoog)begaafde leerlingen willen en kunnen doen.

Belangenverenigingen

Veel van de belangenverenigingen, organisaties en stichtingen houden zich vooral bezig met het verzorgen van lezingen en het verspreiden van hun kennis over (hoog)begaafde kinderen. Verder organiseren ze veel activiteiten voor (hoog)begaafde leerlingen en hun ouders. De meeste organisaties houden zich in eerste instantie niet bezig met het onderwijs aan deze kinderen. Dit met uitzondering van HINT.

Onderzoeksinstellingen

Het Centrum voor Begaafdheids Onderzoek (CBO) bijvoorbeeld, houdt zich bezig met wetenschappelijk onderzoek naar (hoog)begaafdheid, maar verzorgt ook bijscholing aan leerkrachten en een opleiding (hoog)begaafdheid voor remedial teachers en leerlingbegeleiders.

De particuliere adviesbureaus spelen vooral een rol bij het diagnosticeren van (hoog)begaafdheid bij leerlingen en minder bij het begeleiden. De PABU is hierop een uitzondering. Zij begeleidt ook leerlingen, ouders en leerkrachten, bijvoorbeeld bij het aanpassen van het reguliere onderwijsprogramma voor (hoog)begaafde kinderen.

Onderwijsondersteuning

SLO is in 1999 gestart met een inventarisatie naar wat basisscholen doen voor (hoog)begaafde leerlingen. Dit heeft geresulteerd in de publicatie 'Slimme aanpak voor slimme kinderen' (Doornekamp, Drent en Bronkhorst, 1999). Verder is een start gemaakt met het ontwikkelen van compactingvoorstellen voor taalmethoden. Een publicatie met betrekking tot dit project verschijnt in het voorjaar van 2001. In het jaar 2001 zal gewerkt worden aan het ontwikkelen van vakspecifieke handreikingen met betrekking tot het aanpassen van leerstof voor (hoog)begaafde leerlingen. In eerste instantie zal dit ook voor het vakgebied taal zijn.

3.2 Voortgezet onderwijs

In het voortgezet onderwijs zijn al vele jaren op verschillende scholen of groepen scholen activiteiten of projecten gaande om onderwijs af te stemmen op de specifieke pedagogische en didactische behoeften van (hoog)begaafde leerlingen. De projecten zijn veelal gestart als klein project op één school en uitgegroeid tot een netwerk van scholen, die allemaal met dezelfde onderwijsarrangementen werken. Enkele van deze initiatieven zijn door de overheid gesubsidieerd. We noemen:

Draaideur-model en het 'POP' – project op het Stedelijk Gymnasium in Nijmegen

Het 'Draaideur-model' staat voor een werkwijze, waarbij leerlingen tijdens de reguliere lessen de klas mogen verlaten om aan verrijkingsprojecten te werken. De reguliere lessen die ze missen halen ze zelfstandig in door zelf de stof te bestuderen of aantekeningen van een medeleerling over te nemen. Voorwaarde voor deelname aan de projecten is, dat leerlingen voldoende blijven presteren op het reguliere lesaanbod. Omdat meerdere (hoog)begaafde leerlingen, door uiteenlopende omstandigheden, maar meestal omdat het onderwijs niet voldoende uitdaging biedt, gaan onderpresteren, is op het Stedelijk Gymnasium

het zogenaamde POP – project gestart. Dit project richt zich op het herkennen en begeleiden van OnderPresterende (hoog)begaafde leerlingen. Aan dit project nemen inmiddels meerdere scholen voor voortgezet onderwijs deel, gespreid over Nederland. De scholen houden onderling contact en wisselen ervaringen uit. Gezamenlijk wordt gewerkt aan het ontwikkelen van een goede begeleidingsstrategie van deze specifieke groep (hoog)begaafde leerlingen. Veel tijd en kosten zijn gemoeid met het ontwikkelen van passende observatie-instrumenten en geschikt begeleidingsmateriaal. Het materiaal komt dan ook mondjesmaat naar buiten en beschikbaar voor andere scholen. Bovendien moeten docenten worden geschoold in het verwerven van de juiste begeleidingsvaardigheden.

VWO+ programma

Meerdere scholen voor voortgezet onderwijs kiezen voor een VWO+ programma. Dit houdt vrijwel altijd een uitbreiding en verdieping van de reguliere lesstof in. De leerlingen volgen het normale programma en doen daarnaast de zogenaamde plus(+)-activiteiten. Afhankelijk van de inzet van verschillende vakdocenten en de aanwezigheid van bijvoorbeeld Universiteiten en bedrijven kunnen ook projecten over thema's buiten school worden ingezet. De variatie in organisatie, inhoud en vormgeving is groot. Enkele scholen hebben een goed functionerend eigen onderwijsaanbod ontwikkeld.

Compacten en Verrijken – als project gestart op SG Wolfert van Borselen in Rotterdam

Het 'Compacten en Verrijken' of 'Indikken en Verrijken' is oorspronkelijk ontwikkeld door Renzulli. De heer P. Span van de PABU uit Utrecht heeft hierbij een scholingsmodule ontwikkeld om docenten te leren vanuit hun eigen lesmethode te leerstof te comprimeren. Leerlingen krijgen dus minder leerstof aangeboden, de tijd die daardoor vrijkomt kunnen leerlingen besteden aan verrijkingsopdrachten. Tijdens de cursus leren docenten op welke manier ze binnen hun eigen vak verrijkingsopdrachten kunnen ontwikkelen. Het project 'Compacten en verrijken' is, gesubsidieerd door de overheid, gestart op de SG Wolfert van Borselen in Rotterdam. Inmiddels coördineert de Stichting Perdix, IVLOS Utrecht, de activiteiten van dit project. Een toenemend aantal scholen participeert inmiddels in dit project. Ondanks de overheidsgelden blijkt het ook binnen dit project moeilijk om geschikte materialen te ontwikkelen, die ook ingezet kunnen worden op andere scholen. Er is nog steeds nauwelijks bruikbaar materiaal beschikbaar en zelfs scholen die aan het project deelnemen informeren regelmatig bij het Informatiepunt voor voortgezet onderwijs hoe ze aan geschikt lesmateriaal kunnen komen.

Leerlijnenmodel

Op dit moment zijn er slechts enkele scholen voor voortgezet onderwijs die werken vanuit individuele leerlijnen. Dalton Vatell in Voorburg heeft met name enige bekendheid gekregen binnen dit model. In principe werken leerlingen individueel in hun eigen tempo en op eigen niveau de leerstof door tot het examen. Tijdens dit traject krijgen ze waar nodig instructie en extra uitleg en worden op van te voren in de studiewijzer vastgestelde toetsperiodes schriftelijke overhoringen en repetities gemaakt. Omdat deze werkwijze sterkt afwijkt van hetgeen op de meeste scholen voor voortgezet onderwijs gebeurt, komt deze werkwijze eigenlijk alleen binnen een traditionele vernieuwingschool zoals het Dalton onderwijs voor.

Naast deze onderwijsmodellen zien we op meerdere scholen voor voortgezet onderwijs mengvormen waarbij de ene school meer neigt richting Draaideur en de ander meer richting VWO+ of Compacten en verrijken. Veel scholen zijn op zoek naar een goede werkwijze, maar vinden het moeilijk om een vorm te vinden die past binnen de eigen school en de mogelijkheden van het docententeam. Scholen vragen om beproefde systemen of materialen die ze laagdrempelig kunnen inzetten en waarvoor een docent niet veel hoeft te doen.

Een groot probleem geven de (hoog)begaafde leerlingen die ver onder hun feitelijke kunnen presteren: de zogenaamde onderpresteerders. Door hun gedrag en/of weerstand tegen leren baren ze school en ouders grote zorgen. Er zijn alarmerende voorbeelden van 'borderline' kinderen en kinderen die suïcidaal zijn. Het kan gebeuren dat leerlingen al maanden thuis zitten omdat er geen school is die ze wil of kan opnemen door gebrek aan kennis, personeel, financiën en ruimte binnen de bestaande reguliere onderwijsprogramma's. Meerdere scholen geven aan dat deze leerlingen extra zorg vragen van een school en feitelijk zouden moeten vallen onder 'zorgleerlingen' met een daaraan gekoppeld financieel budget.

3.3 Conclusie

Op dit moment gebeurt er veel voor (hoog)begaafde leerlingen. Door ouders, door belangenverenigingen, door onderzoeksinstellingen, door uitgevers, door overige onderwijsondersteuningsinstellingen en door scholen zelf. Deze initiatieven staan echter vaak op zichzelf. Men loopt tegen het probleem aan en probeert daar vervolgens zelf een oplossing te vinden. Dat heeft tot gevolg dat veel initiatieven elkaar overlappen, niet goed onderbouwd zijn en veelal ad-hoc oplossingen zijn. Een echte lijn ontbreekt. Daarnaast zijn de verschillende instanties en instellingen vaak niet bereid om resultaten van hun initiatieven beschikbaar te stellen voor anderen. Dat alles maakt het lastig om resultaten van deze initiatieven op grote schaal te verspreiden.

4. Inventarisatie van knelpunten

4.1 Inleiding

Bij het inventariseren van knelpunten is gebruik gemaakt van een aantal informatiebronnen.

De meldpunten van de landelijke informatiepunten

De meer dan 300 vragen en reacties die dit jaar zijn binnengekomen bij de meldpunten waren afkomstig van:

- leraren en scholen (40%)
- ouders (40%)
- schoolbegeleiders (10%)
- (studenten) lerarenopleiding (5%)
- belangenverenigingen (3%)
- psychologen en particuliere bureaus (2%)

Bijeenkomsten

De informatiepunten hebben twee bijeenkomsten georganiseerd. De eerste bijeenkomst was een expertbijeenkomst waar een groot aantal belangenverenigingen, een aantal onderzoeksinstellingen en een aantal schoolbegeleidingsdiensten gediscussieerd hebben over knelpunten en mogelijke oplossingen met betrekking tot het onderwijs aan (hoog)begaafden.

De tweede bijeenkomst was een studiedag voor schoolbegeleiders. Tijdens deze dag zijn kennis en ervaringen met elkaar uitgewisseld, vooral op het gebied van de begeleiding van (hoog)begaafde leerlingen.

Gesprekken met betrokkenen

Door de informatiepunten is tevens een aantal persoonlijke gesprekken gevoerd met schoolbegeleiders, docenten, ouders en andere betrokkenen in het veld.

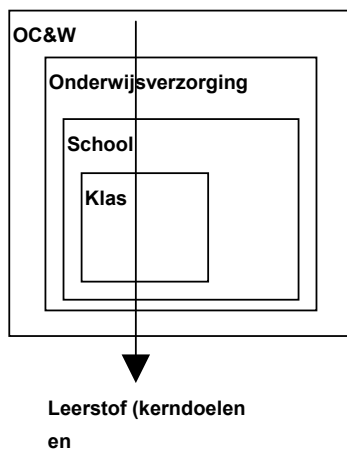
De landelijke informatiepunten worden vooral gebeld als iemand een vraag of probleem heeft. Dat betekent echter niet dat er geen enkele leerkracht, docent of school is die de begeleiding van (hoog)begaafde leerlingen aankan. Gelukkig zijn er ook berichten van ouders die vinden dat de school alles doet wat in hun macht ligt om de leerling gemotiveerd en uitdagend bezig te laten zijn. Dat is helaas niet altijd voldoende, maar de wil is er. De kern van het probleem ligt in de vertaling van principes van adaptief onderwijs en cognitief motivationele opvattingen over leren en onderwijzen, naar de alledaagse onderwijspraktijk. Hoewel daarover bij leraren notie is ontstaan, is feitelijke realisatie nog een probleem, zowel waar het gaat om attitudes als om instrumentatie.

4.2 Een kader

De ervaren knelpunten zullen op vier niveaus worden beschreven:

1. de klas
2. de school
3. de onderwijsverzorging
4. OCenW

In alle niveaus staan de kerndoelen, de leerstof en de examenprogramma's (het zogenaamde geschreven curriculum) centraal.

Figuur 1: de vier niveaus

Wellicht ten overvloede willen we hier melden dat de aangegeven probleemgebieden gebaseerd zijn op uitspraken en bevindingen van de genoemde betrokken en/of partijen. Dit betekent evenwel niet dat hiermee alle ervaren knelpunten zijn afgedekt. We hebben dan ook niet de pretentie volledig te zijn en geven vanuit onderwijs oogpunt de door ons als pregnant bevonden knel- of probleempunten hieronder weer.

4.3 Klas

Op het niveau van de klas ondervinden de (hoog)begaafde leerling, de docent en de ouders van de leerling de volgende problemen.

Actor	Probleem	Toelichting
Leerling	<ul style="list-style-type: none"> • Herkennen en erkennen (hoog)begaafdheid 	De leerling wordt niet altijd herkend en erkend als zijnde hoogbegaafd. Dat houdt in dat de docent niet altijd begrip heeft voor reacties die een (hoog)begaafde leerling geeft. Leerlingen dienen zoveel mogelijk op hun eigen vermogens worden aangesproken, dus ook een (hoog)begaafde leerling. Als een (hoog)begaafde leerling niet voldoende wordt uitgedaagd en dus niet zijn vermogens kan benutten, leert hij of zij niet te leren, met alle gevolgen van dien (onderpresteren, leerproblemen, gedragsproblemen).
Docent	<ul style="list-style-type: none"> • Herkennen en erkennen (hoog)begaafdheid • Attitude, kennis en vaardigheden • Begeleiding (materialen, werkwijze, didactische aandachtspunten) 	Als een docent niet weet hoe hij een (hoog)begaafde leerling herkent en erkent, kan hij of zij zich moeilijk voorstellen dat de leerling (hoog)begaafd is. De kenmerken van de (hoog)begaafde leerling die de docent opmerkt lijken op de kenmerken van leerlingen die minder begaafd zijn: gedragsproblemen (onvoldoende uitdaging), niet goed presteren (teveel herhaling) en leerproblemen. Minder begaafde leerlingen kunnen niet goed leren en (hoog)begaafde leerlingen leren wel, maar hebben zich nooit leersstrategieën eigen gemaakt. De docent heeft daarmee bij voorbaat al een achterstand in attitude, kennis en vaardigheden met betrekking tot (hoog)begaafdheid. Bovendien heeft de docent niet veel lesmateriaal voor (hoog)begaafde leerlingen waar hij bij de begeleiding op terug kan vallen.
Ouders	<ul style="list-style-type: none"> • Communicatie 	Ouders hebben vaak het sterke vermoeden dat hun kind (veel) verder is dan de rest van de leerlingen. Soms blijkt zelfs uit testgegevens dat leerlingen (hoog)begaafd zijn. De ouders krijgen echter bij de docent niet altijd gehoor. Soms omdat de docent een heel ander beeld van de leerling heeft of soms omdat hij niet weet wat hij met de testgegevens moet doen. Dit verschil in beeld van de leerling kan grote problemen opleveren voor de relatie en communicatie tussen ouders en de docent.

4.4 School

Op het niveau van de school ondervinden de docent, de directie en de ouders de volgende problemen:

Actor	Probleem	Toelichting
Docent	<ul style="list-style-type: none"> • Herkennen en erkennen (hoog)begaafdheid 	De docent heeft niet altijd het vermogen om op het niveau van de school (hoog)begaafde leerlingen onder de aandacht te brengen. Onderwijs wordt pas effectief als er sprake is van een pakket aan maatregelen op school- en klasniveau.
Directie	<ul style="list-style-type: none"> • Herkennen en erkennen (hoog)begaafdheid • Accepteren dat (hoog)begaafde leerlinge zorgleerling is • Ontwikkelen van visie en beleid op gebied van zorgleerlingen 	<p>De directie is zich vaak niet bewust van de aanwezigheid van (hoog)begaafde leerlingen in de school. Dat heeft te maken met het feit dat ze niet goed op de hoogte zijn van de kenmerken van (hoog)begaafde leerlingen en het onderwijzen en begeleiden van deze leerlingen. Ten eerste beschouwen ze een leerling vaak pas (hoog)begaafd als zijn of haar schoolprestaties boven gemiddeld zijn. Ten tweede vindt men het niet nodig om voor deze boven gemiddeld presterende leerlingen maatregelen te treffen. Het gaat immers goed op school. Ten derde beseft men niet dat er leerlingen zijn, die (hoog)begaafd zijn, maar waarbij het niet direct uit de schoolprestaties blijkt.</p> <p>Gevolg is dat (hoog)begaafde leerlingen vaak niet de zorg krijgen die ze nodig hebben, laat staan dat er maatregelen of beleid voor deze groep ontwikkeld is. Daarnaast houdt de directie vaak vast aan bestaande structuren en inrichting van de school. Door hieraan vast te houden is het begeleiden en onderwijzen van (hoog)begaafde leerlingen lastiger dan het hoeft te zijn.</p>
Ouders	<ul style="list-style-type: none"> • Communicatie 	Ouders lopen, ook op het niveau van de school, aan tegen onbegrip en ongeloof. Dit kan grote problemen opleveren in de relatie en communicatie tussen ouders en de school.

4.5 Onderwijsverzorging

Op het niveau van de onderwijsverzorging worden problemen ervaren door de schoolbegeleidingsdiensten en de overige onderwijsverzorgingsinstellingen (uitgevers, toetsontwikkelaars, leerplanontwikkelaars en instellingen voor nascholing).

Actor	Probleem	Toelichting
School-begeleiders	<ul style="list-style-type: none"> • Herkennen en erkennen (hoog)begaafdheid • Attitude, kennis en vaardigheden • Begeleiding (materialen, werkwijze, didactische aandachtspunten) • Visie en beleid op gebied van zorgleerlingen 	<p>Bij veel schoolbegeleidingsdiensten is er een schoolbegeleider die (hoog)begaafdheid in zijn pakket heeft. Dit is echter afhankelijk van het beleid dat de schoolbegeleidingsdienst voert. De kennis over en vaardigheden in het omgaan met de (hoog)begaafdheidsproblematiek zijn echter niet bij alle schoolbegeleiders in dezelfde mate aanwezig. Sommige begeleidingsdiensten zijn ver in de begeleiding van (hoog)begaafde leerlingen, sommigen veel minder. Dat betekent dat scholen en ouders uit bepaalde steden of regio's praktisch geen begeleiding op dit gebied kunnen krijgen.</p>
Overige onderwijs-verzorgingsinstellingen	<ul style="list-style-type: none"> • Bewustwording van problematiek • Accepteren dat (hoog)begaafde leerling zorgleerling is 	<p>De overige onderwijsverzorgingsinstellingen (inclusief de uitgevers) worden zich langzaam bewust van het feit dat zij hun aanbod meer moeten afstemmen op de (hoog)begaafde leerling. Bijvoorbeeld door het toepassen van principes met betrekking tot cognitief motivationeel leren en onderwijzen en principes van adaptief onderwijs.</p>

4.6 OC&W

Actor	Probleem	Toelichting
OC&W	<ul style="list-style-type: none"> • Bewustwording van problematiek • Accepteren dat (hoog)begaafde leerling zorgleerling is • Gebrek aan onderzoek 	<p>Op dit moment is er vooral aandacht voor de leerlingen aan de 'onderkant'. Uit de problemen die (hoog)begaafde leerlingen op school kunnen ervaren, blijkt dat deze groep leerlingen, vooral als ze lang niet herkend en erkend worden, gewoon zorgleerlingen zijn. Dat betekent dat de leerkracht, de school, de onderwijsverzorgingsinstellingen en OC&W deze leerlingen ook als zodanig moeten gaan zien. Daarnaast speelt het probleem dat er geen eenduidigheid bestaat over wanneer een leerling (hoog)begaafd is en welke aanpak, begeleiding en materialen het meest geschikt zijn voor deze groep leerlingen.</p>

4.7 Conclusies

Uit de bovenstaande gegevens kunnen enkele knelpunten afgeleid worden die, op één of meerdere niveaus, gevolgen hebben voor het succesvol begeleiden en onderwijzen van (hoog)begaafde leerlingen.

1. Het herkennen en erkennen van (hoog)begaafdheid van leerlingen door docenten en directies gebeurt vaak niet of te laat;
2. (Hoog)begaafde leerlingen worden vaak niet beschouwd als leerlingen die zorg nodig hebben;
3. Bij het merendeel van de scholen ontbreekt het aan visie en beleid op het gebied van (hoog)begaafde leerlingen. Dit heeft tot gevolg dat veel docenten ook niet de juiste attitude, kennis en vaardigheden hebben voor het motiveren, onderwijzen en begeleiden van (hoog)begaafde leerlingen;
4. Er is sprake van een grote hoeveelheid variatie in de wijze van begeleiden en onderwijzen van (hoog)begaafde leerlingen (zie hoofdstuk 3). Deze verschillende werkwijzen zijn vaak toegespitst op de betreffende school of docent, zodat ze moeilijk over te dragen zijn aan andere scholen en docenten;
5. Er is onvoldoende lesmateriaal voor de verschillende niveaus en vakinhouden beschikbaar, dat tegemoet komt aan de leerbehoeften van (hoog)begaafde leerlingen.

Deze knelpunten kunnen echter niet los van elkaar gezien worden. Ze hangen met elkaar samen. Op alle niveaus zal aan de knelpunten gewerkt moeten worden.

5. Aanbevelingen

Het is van belang dat er verschillende activiteiten gestart worden om de reeds bestaande initiatieven op het gebied van (hoog)begaafde leerlingen te bundelen en verbreden. De scholen krijgen op deze wijze aanknopingspunten hoe zij de aandacht voor en kennis over hun (hoog)begaafde leerlingen kunnen vergroten. Hierbij valt te denken aan activiteiten van de volgende actoren:

- universiteiten of andere onderzoeksinstituten voor onderzoek naar (hoog)begaafdheid, geschikte onderwijs- en begeleidingsmethoden, communicatie ouders/school, docentvaardigheden;
- scholen waar al beleid ontwikkeld wordt (good practice);
- schoolbegeleidingsdiensten en/of andere onderwijsverzorgingsinstellingen die ervaring hebben met het begeleiden van scholen;
- leerplanontwikkelaars voor het uitzetten van leerlijnen en tussendoelen voor (hoog)begaafde leerlingen en hierop aansluitend verrijkend lesmateriaal ontwikkelen;
- nascholingsinstellingen en lerarenopleidingen om ervoor te zorgen dat toekomstige leraren beter toegerust zijn op het begeleiden en onderwijzen van (hoog)begaafde leerlingen.

De activiteiten dienen onderling op elkaar afgestemd te worden. Bij de invulling van de verschillende activiteiten dient gebruik gemaakt te worden van reeds bestaande expertise, waaronder ook de ervaringen die zijn opgedaan met het omgaan met verschillen. De resultaten dienen landelijk overdraagbaar te zijn.

